

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Inteligentijos pesimizmas ir pasyvumas man nepriimtinas

2012-06-06

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI

TEMA:

AUTORIUS: Edita Degutienė

DATA: 2012-06

Inteligentijos pesimizmas ir pasyvumas man nepriimtinas

Su Julium Šalkausku kalbasi Edita Degutienė

Šalkauskiai priskiriami žymiausioms Lietuvos inteligentų šeimoms. Dar Mykolas Biržiška knygoje „Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą“, kalbėdamas apie mūsų tautai didžiai nusipelnčius, itin reikšmingus darbus nuveikusius žmones, greta Čiurlionių, Šalčių, Alseikų, Žemkalnių, Zubovų paminėjo ir Šalkauskius. Iškilčiausia asmenybė – prof. Stasys Šalkauskis, kurio nuopelnus sunku net išvardyti. Tai vienas iš lietuvių filosofinės minties pradininkų, žymus pedagogas, paskutinis tarpukariu Vytauto Didžiojo universiteto rektorius, Lietuvos katalikų mokslų akademijos įsteigimo 1922 m. iniciatorius, o 1938–1940 m. jos vadovas. Nepaprastai svarus Šalkauskio indėlis į Lietuvos ateitininkų ideologiją – jis sudarė jų programą, o 1927–1930 m. vadovavo jų federacijai. Šis nepriklausomos Lietuvos veikėjas yra daugelio ne tik filosofijos, bet ir pedagogikos, kitų mokslo sričių veikalų autorius, katalikiškų žurnalų *Romuva*, *Židinys*, *Ateitis* ir kitų redaktorius arba bendradarbis.

Šalkauskio žmona Julija VDU studijavo lietuvių kalbą, mokėsi dailės pas Petrą Kalpoką ir Justiną Vienožinskį. Nors baigti Meno mokyklą sukliudė karas, ji nutapė daugelio Šalkauskių giminės atstovų portretus. Jų vienturtis sūnus Julius Šalkauskas pasirinko ne filosofiją ar pedagogiką kaip tėvas, bet fiziką, tapo mokslų daktaru. Šalkauskas – Lietuvos katalikų mokslų akademijos narys, aktyvus skautas, etnografinių ekspedicijų dalyvis, sporto ir sveikos gyvensenos propaguotojas. Jo žmona Ritonė su bendraautore parengė pirmąjį tikybos vadovėlį dvyliktoms klasėms, šiuo metu rengia tikybos pratybų vadovą.

Šalkauskiai ypatingi dar ir tuo, kad jų šeima palaikė glaudžius ryšius su iškiliausiomis Lietuvos asmenybėmis, o sovietmečiu jų bute Vilniaus senamiestyje rinkdavosi ne tik mokslo, kultūros šviesuomenė, bet ir disidentai, kunigai, partizanai. Apie šeimą, garsius, garbingus jos bičiulius, apie didikus Goštautus ir šių dienų Lietuvą dr. Julius

Šalkauskas mielai sutiko pasikalbėti.

Edita Degutienė. *Tėvo motina, jūsų senelė Barbora Goštautaitė, kilusi iš LDK didikų Goštautų giminės, išaugo lenkiškos kultūros apsuptyje. Ar ji laikė save lenke? Kokia kalba su ja bendravote? Ar senelė ką nors pasakojo apie garsiuosius savo protėvius Goštautus, palikusius tokį ryškų pėdsaką Lietuvos istorijoje?*

Julius Šalkauskas. Sakoma, kad Goštautų giminė baigėsi su Alberto Goštauto sūnaus Stanislovo, pirmojo Barbaros Radvilaitės vyro, mirtimi. Tačiau mūsų giminaičiai Goštautai tyrinėjo šeimos genealogiją ir atskleidė, kad Alberto Goštauto senelis turėjo brolių, kurie pradėjo gretimas Goštautų atšakas, pasiekusias mūsų laikus. Tai patvirtina ir faktas, kad mano senelės giminės herbas „Gabdank“ yra toks pat kaip ir Alberto Goštauto.

O senelė Barbora išties kur kas geriau kalbėjo lenkiškai negu lietuviškai. Turėjau galimybę nemažai su ja bendrauti, nes kai ji mirė, buvau jau vyresnės klasės gimnazistas. Seneliai ir tarpusavyje, ir su vaikais šnekėdavo lenkiškai būtent dėl jos, bet aš ilgą laiką su ja kalbėjau lietuviškai, nes tik vėliau pramokau lenkų kalbos. O senelis Julijonas, gydytojas, buvo kilęs iš grynai lietuviškos šeimos, jo motina lenkiškai nemokėjo nė žodžio, tad kai ji atvažiuodavo aplankyti sūnaus ir marčios, abi vos vos susikalbėdavo. Barbora Goštautaitė iš Milvydų pagimdė ir užaugino devynis vaikus. Didelių mokslų nebuvo baigusi, tačiau domėjosi viskuo, buvo labai apsiskaičiusi, gilinosi net į filosofijos klasikų knygas. Tais laikais tarp moterų tai buvo retas dalykas. Labai įstrigo jos žodžiai: „Juliau, tu negalvok, kad mes lenkai. Nors kalbame lenkiškai, mes visi esame lietuviai.“ Ji tikrai mylėjo Lietuvą. Jaunystėje, dar XIX a., gal buvo labiau LDK, bet XX a. pradžioje – jau etninės Lietuvos patriotė. Šeima gausi, namas didelis, todėl turėjo nemažai tarnų, su jais senelė stengėsi kalbėtis lietuviškai. Buitinę kalbą buvo pramokusi neblogai. Tad mano tėvas nuo vaikystės girdėjo ir lietuviškai šnekant.

Senelės žodžiai apie Goštautus mano atmintyje išdilo, labiau prisimenu tetos Janinos Goštautaitės pasakojimus: visi Goštautai buvę nenuoramos, karšti, choleriško arba sangviniško būdo. Vienas iš mūsų giminaičių Goštautų tarnavo Lietuvos kariuomenėje, dalyvavo nepriklausomybės kovose, bet susikivirčio su aukštesnio rango karininku ir užtvojo jam. Grėsė karo teismas, todėl pabėgo į Lenkiją. Tik tokias nuotrupas prisimenu apie Goštautus. Įdomų faktą išsiaiškinau jau pats, kai sovietmečiu dalyvavau etnografinėje ekspedicijoje prie Krakių, kur kadaise buvo Milvydų dvaras. Jo nelikę nė pėdsako, bet kaimo žmonių pasiteiravęs apie Milvydų dvarininkus išgirdau – ko gero, tai unikalus atvejis Lietuvoje – vien pačius geriausius atsiliepimus. Man sakė, kad dvarininkai mokėjo lietuviškai, nesididžiavo, draugiškai bendravo su kaimiečiais, o ištikus bėdai visada padėdavo. Daug ką byloja faktas, kad komunistams net kelis mano senelės brolius ir seseris ištrėmus į Sibirą, Milvydų kaimo žmonės rinkdavo pinigus, maistą ir siūsdavo jiems.

Kaip atsitiko, kad jūsų tėvas, užaugęs vis dėlto lenkakalbėje šeimoje, be to, tais laikais, kai Lietuvoje buvo tiek daug lenkybės, tapo aktyviu lietuviybės rėmėju, išitraukė į lietuvių atgimimo sąjūdį?

Tai prasidėjo dar Šiaulių gimnazijoje. Iš 30 klasės mokinių tik 6 buvo lietuviai. Mano

tėvas irgi laikė save lietuviu. Šešetą tų lietuviukų jis vadino „aktyvia lietuviška mažuma“. Jie gaudė ir skaitė slapta atgabentą spaudą, *Varpą*, kuris tuo metu dar ėjo, kitą nelegalią literatūrą, net ėmėsi versti Žemaitės raštus į lenkų, rusų kalbas. Kai grafų Zubovų dvaruose Ginkūnuose ir Aleksandrijoje vykdavo lietuviškos gegužinės, kur žmonės šnekėdavosi, dainuodavo tik lietuviškai, ten dalyvaudavo ne tik mano tėvas, bet ir vyresnysis jo brolis Kazimieras, dvi seserys. Visi jie draugavo su broliais Biržiškėmis, lankiusiais tą pačią gimnaziją. Pagarba ir meilė lietuvybei ypač sustiprėjo, kai gegužinėse pradėjo lankytis tokios asmenybės kaip Juozas Tumas-Vaižgantas, pasakęs ugningą kalbą, kuri visiems padarė milžinišką įspūdį. Beje, tuose tautiška dvasia persmelktuose jaunimo susibūrimuose lankydavosi ir Vincas Mickevičius-Kapsukas, tada nusiteikęs kaip ir kiti patriotiškai. Dėdė Kazys paskui stebėjosi, kaip komunistai sugebėjo jį prisivilioti.

Patriotines mano tėvo nuostatas dar labiau sustiprino ekskursijos pėsčiomis po Lietuvą. „Aktyvi tautinė mažuma“ nuėjo iki Kurtuvėnų, kur susitiko su Povilu Višinskiu, vėliau apsilankė Tado Daugirdo dvare, pasiekė Dionizo Poškos Baublius, Šatrijos kalną, palei Dubysą keliavo iki Nemuno, iš kur garlaiviu nuvyko į Kauną, iš ten traukiniu į Vilnių, užsuko ir į Trakus. Tėvas vėliau rašė, kad ši ekskursija sustiprino jo patriotizmą ir teigiamai paveikė sveikatą.

Kas paskatino filosofijos išžymybę Šalkauskį intensyviai propaguoti krikščionybės tiesas ir kurti ateitininkų ideologiją?

Jis augo ir brendo šeimoje, kuriai nekėlė abejonių du dalykai: krikščioniškas katalikų tikėjimas ir lietuvybė. Ateitininkai buvo tik viena iš tėvo veiklos sričių, anaipol ne pagrindinė. Artėjo reorganizacinis ateitininkų suvažiavimas 1927 m. Palangoje. Jų ideologijos principus tėvas buvo parengęs iš anksto ir argumentuotai juos išdėstė suvažiavime. Tai, matyt, lėmė, kad buvo išrinktas Ateitininkų federacijos vadu. Ateitininkų idėjoms anuomet pritarė daugelis jo bičiulių, kurių jis turėjo tikrai nemažai. Beje, didžiuma Laikinosios vyriausybės narių buvo ateitininkai.

Tačiau savo gyvenimo užduotį jis, dar studijuodamas Šveicarijoje, suformulavo taip: „Tautos ugdymas per filosofiją.“ Ateitininkai buvo tik viena to ugdymo dalis. Be to, jis bendravo ir su skautais, juk net 70 proc. ateitininkų anuomet buvo ir skautai. Tačiau po 1926 m. perversmo, kai tautininkų režimas skautus faktiškai suvalstybino, tėvas nuo jų nutolo, nes, anot jo, tautininkai skautus pavertė savo rezervu. Dėl to manęs į vilkiukus nepasiuntė (šypsosi).

Istorikai, kiti mokslininkai, nagrinėjantys Šalkauskio nuveiktus darbus, pripažįsta, kad be jo būtų sunku net įsivaizduoti XX a. pirmosios pusės Lietuvos intelektualinį gyvenimą. Jūsų šeima tarpukario nepriklausomybės metais puoselėjo tradiciją burti inteligentus, kad jie diskutuotų valstybei svarbiais klausimais. Kas rinkdavosi tėvų namuose Kaune? Kokie žmonės labiausiai įstrigo atmintin?

Žinoma, visų gal neprisiminsiu. Ateidavo filosofų, politikų, rašytojų. Beje, tėvas palaikė puikiausius santykius ir su priešingų pažiūrų žmonėmis, pavyzdžiui, su profesorium Jonu Vabalu-Gudaičiu, kuris vėliau, sovietmečiu, vadintas mokslinio ateizmo pradininku. Taip pat su Tadu Ivanausku, nors jis, gamtininkas natūralistas, laikėsi evoliucionistinio požiūrio, tad vargu ar buvo tikintis. Su visais rasdavo kalbą ir temų

diskusijoms. Kartą per mėnesį tėvo kabinete susirinkdavo apie 10-12 žmonių. Tarp jų – profesorius Juozas Eretas, iškilus Lietuvos ir Šveicarijos mokslininkas, politikas, visuomenės veikėjas, filosofijos daktaras, literatūros istorikas, pats artimiausias tėvo draugas Kazys Pakštas, žymus geografą, politiką, rašytoją, keliautoją, irgi studijavęs Šveicarijoje. Garsus jo teiginys „Negalėdami kiekybe susilyginti su savo gausingais kaimynais mes privalome pakelti kiekvieno lietuvių kokybę“ aktualus iki šiol. Dažnai lankydavosi broliai Biržiškos, Levas Karsavinas, filosofas, klasikinės filologijos tyrinėtojas, VDU ir Bonos universitetų profesorius Vladimiras Šilkarskis. Suprantama, atėdavo ir Antanas Maceina, tėvo mokinys, vėliau jaunas dėstytojas, beje, vienintelis be barzdos, kurią anuomet užsiaugindavo beveik visi. Tuose susitikimuose man, dar vaikui, leisdavo dalyvauti, tačiau liepdavo netriukšmauti, nė žodžio nepratarti.

Šalkauskis troško Lietuvos visuomenę matyti kūrybingą, veiklią, „gyvos dvasios“. Niekada nepalaikė jokios kraštutinės ideologijos, radikalizmo, ksenofobijos, apskritai nepagarbos žmogui, neišsižadėjo demokratinų vertybių, neapleido Lietuvos, nors buvo kviečiamas dėstyti užsienyje. Mūsų kultūros, mokslo, politikos žmones jis tarsį įpareigojo puoselėti visuomenės dvasines vertybes. Kokias dar jo skelbtas mintis laikote itin svarbiomis, žvelgiant iš šių dienų perspektyvos?

Kazys Pakštas, sudėtingais 1940 m. pasitraukęs iš Lietuvos, labai kvietė tėvą su šeima vykti į Ameriką, kur jam buvo jau numatyta profesoriaus vieta Prancūzų universitete, net atsiuntė kelionei didelę pinigų sumą, bet tėvas padėkojęs tuoj pat gražino ją siuntėjui ir nė nesuabejojęs liko Tėvynėje.

Vertas dėmesio jo požiūris į partijas. Nors daugelis manė tėvą esant krikščionių demokratų partijos šalininku, jis pabrėždavo esąs nepartinis. Krikdemai buvo turbūt tolerantiškiausia iš to meto partijų, daug kuo jam artimi, bet laiške Antanui Smetonai jis vis dėlto rašė: „Nesidžiaugčiau, jei į valdžią ateitų krikščionys demokratai, ir neliūdėčiau, jei iš jos išeitų tautininkai.“ Labai griežtai kritikavo tautininkų režimą nuo pat pučo 1926 m. gruodį. Barė tiek ateitininkus, kurie prie jų prisidėjo, tiek krikdemus. Su pagrindiniu jų ideologu, žemės reformos autoriumi kunigu Mykolu Krupavičiumi tėvas daug diskutuodavo.

Įdomus dalykas, į kurį iki šiol neatkreiptas deramas dėmesys: 1936 m. Katalikų mokslų akademijoje darydamas pranešimą „Ideologiniai dabarties krizių pagrindai ir katalikiškoji pasaulėžiūra“ tėvas analizavo ano meto krizių priežastis, kurios dabar pačiu liūdniausiu būdu pasitvirtina. Pagrindinėmis priežastimis jis laikė liberalizmą ir principinį ekonomizmą, kai viskas priklauso nuo ekonomikos – jei situaciją reguliuoja laisvoji rinka, tai esą viskas gerai. Šitokios nuostatos daug kas laikosi ir šiandien. Liberalioji demokratija, jo teigimu, anksčiau ar vėliau išsigimsta arba į kraštutinę kairę, tai yra bolševizmą, kaip Rusijoje, arba į kraštutinę dešinę, tai yra nacizmą, kaip Vokietijoje. Tai irgi pasitvirtino. Su laukiniu kapitalizmu tėvas nesucidūrė, o tai trečioji išsigimimo priežastis.

Šalkauskis mirė anksti, sulaukęs vos 55 metų. Kokį jį prisimenate?

Tėvas mirė 1941-aisiais, kai man buvo 10 metų. Gerai prisimenu, kad buvo tvirto, valingo charakterio ir tai padėjo jam grumtis su ligomis, kurių patyrė daug – sirgo

džiova, turėjo net tris infarktus... Tiems, kurie susidurdavo su juo tik auditorijose, universiteto koridoriuose, jis atrodė tarsi iš kito pasaulio: dvasingas, susikaupęs. O namuose būdavo linksmas, nuolat šypsodavosi, kantriai atsakinėdavo į „filosofinius“ mano klausimus. Buvo paprastas, draugiškas šeimos žmogus ir labai geras tėvas. Nemažai pasiekti, o ir įveikti ligas jam padėjo valinga nuostata laikytis geležinio režimo. Senelis gydytojas yra sakęs: „Jei ne tvirta Stasio valia, jis būtų miręs jaunystėje.“ Ryte po pusryčių tėvas dirbdavo savo kabinete, ten man buvo kategoriškai uždrausta įeiti, po pietų – trūks plyš valanda netrikdomo poilsio, tada eidavo skaityti paskaitų. Kadangi daugelis studentų dirbo, paskaitos vykdavo popiet arba pavakare. Trečiadieniais grįždavo su prof. Eretu, kuris buvo jo „informuojanti sistema“ – pranešdavo, kas vyksta šalyje, nes tėvas neturėjo laiko sekti įvykius, skaityti visus laikraščius.

Mane jis labai rimtai auklėjo. Kai neseniai per vieną seminarą pasakiau edukologams, kad gaudavau diržų, visi akis stulpu pastatė: kaip įmanoma – pagrindinis Lietuvos pedagogikos, edukologijos teoretikas lupdavo savo sūnų! Aš jiems paaiškinau, kad labai gerai darė, jei turėčiau vaikų, irgi griebčiau diržą dėl rimtų priežasčių. Svarbu, ar yra už ką lupti ir kaip tą paaiškinti vaikui. Tėvas elgdavosi labai pedagogiškai. Pirmiausia sakydavo: už tokį nusižengimą privalau tau įkristi. O bausdavo mane tik už vienintelį dalyką – bet kokį melą, tegu ir menkiausią prasilenkimą su tiesa. Po „procedūros“, kai jau nebeverkdavau, pasisodinęs mane šalia sakydavo: „Įkrėčiau tau, kad visą gyvenimą atmintum – meluoti nevalia! Jeigu tai darysi, turėsi daug vargo, niekas tavim netikės.“ Viską paaiškindavo su meile, draugiškai. Bet kai žaisdamas su degtukais vos nepadegiau virtuvės, gavau barti, o lupti – ne (*juokiasi*).

Ar okupacijos metais jūsų tėvai nebuvo persekiojami? Bolševikai turbūt laikė jus „pavojingais elementais“ tiek dėl kilmės, tiek dėl mokslinės, visuomeninės katalikiškos veiklos ir apskritai pažiūrų.

Per pirmąją sovietų okupaciją nei tėvo, nei mamos nepriėmė į jokią darbą. Tėvas kelis kartus ėjo į švietimo komisariatą, kuriam tada vadovavo Antanas Venclova, siūlėsi gimnazijoje mokytojauti, nes apie dėstymą universitete negalėjo net svajoti. Grįždavo šypsodamasis kaip visada, mama apsidžiaugdavo – na, turbūt sutarei su Venclova? O tėvas: „Niekaip nepavyko. Tiesiog gaila buvo žiūrėti, kaip nepatogiai Venclova jautėsi atsakydamas man, ir šiaip, ir taip muistėsi, išsisukinėjo visas paraudęs, esą netinkama mano pasaulėžiūra, nors jis ir gerbia mane, bet mokytojauti neleis...“ Tada mama, kilusi iš pasiturinčių ūkininkų Paltarokų, baigusi VDU, be to, studijavusi tapybą, pradėjo vaikščioti ieškodama darbo, siūlėsi dėstyti lietuvių kalbą arba piešimą. Švietimo komisaras tada buvo jau Liudas Gira. Jis elgėsi su mama tiesiog chamiškai: net nepakviesdavo į kabinetą, sėdėdamas ant palangės priėškambaryje aiškino, esą mūsų šeimos ideologija yra labai kenksminga, Šalkauskio žmona negali dėstyti sovietinėje mokykloje. Materialiai mūsų šeimą tada rėmė, be to, savo bute priglaudė dėdė Kazys. Gerokai vėliau mamai pavyko įsidarbinti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Šalkauskio skelbtos mintys darė įtaką visai Lietuvos šviesuomenei, be to, ir šiandien į jas daug kas gilinasi, jas vertina idealistinės krypties Vakarų Europos, net Amerikos intelektualai. O kaip tėvo pažiūros paveikė jus?

Mokykloje mokiausi tikrai ne per geriausiai, buvau labai judrus, išsiblaškęs. Su šia yda

man teko grumtis ir studijų metais, ir vėliau, kai jau dirbau mokslinį darbą. Vis dėlto gimnaziją baigiau su pagyrimu. Vyresnėse klasėse pradėjau skaityti tėvo rankraščius. Viską filtravau per savo smegenis, kritiškai svarstydamas, kas man priimtina, o kas – ne. Pagrindiniams tėvo teiginiams vis dėlto neradau jokios priežasties nepritarti, nes jie tvirtai, išmintingai argumentuoti, visos mintys aiškiai pagrįstos. Taigi, galiu tvirtinti, kad mano pasaulėžiūrą išugdė tėvo mokslinis palikimas. Tiesa, tėvas prisipažino gimnazijos laikais patyręs religinę krizę, net suabejojęs Dievo buvimu. Aš su tuo nesusidūriau, nors dėl kai kurių apeigų, dėl liturgijos turėjau abejonių, gal ir šiandien jų likę, tačiau principinę pasaulėžiūrą perėmiau iš tėvo.

Jūsų šeimos butas Vilniuje net ir gūdžiu sovietmečiu garsėjo intelligentų susibūrimais. Sklido kalbos, kad jūsų mama, būdama jau vyresnio amžiaus, bet vis dar elegantiška, daili moteris, svečius vaišindavo tik savo gamintais skanėstais. Kūčių vakarienės, net tada, kai komunistinė valdžia griežtai draudė religines šventes, pasikviesdavo kunigų, tarp jų ir iš tremties grįžusį monsinjorą Kazimierą Vasiliauską. Kas dar svečiuodavosi pas jus?

Gilų išpūdį man paliko trys artimos mamos draugės. Tai Jadvyga Čiurlionytė, jauniausia M. K. Čiurlionio sesuo, kurios prisiminimai dar nebuvo atiduoti spausdinti, o prie mūsų stalo juos jau girdėjome. Ji pasakodavo nepaprastai gyvai, spalvingai. Čiurlionytė tyrinėjo folklorą, o aš 50 metų dalyvavau etnografinėse ekspedicijose, rinkau tautosaką. Kol neturėjau magnetofono, dainų tekstus tiesiog užsirašydavau, o melodijas stengdavausi išsiminti, taigi su Čiurlionyte turėdavome ką aptarti, jos nuomonė man buvo labai svarbi. Svarstydavome, kaip dainos keičiasi, keliaudamos iš lūpų į lūpas, ji buvo įsitikinusi, kad nuo to dainos tampa tik dar tobulesnės.

Kita nuolatinė viešnia buvo Beatričė Grincevičiūtė. Mano kambaryje stovėjo pianinas ir ji, akompanuodama sau, dainuodavo – pamenu tuos išpūdingus koncertus.

Dar viena mamos draugė – ponia Eleonora Čarneckienė, buvusio ministro, ambasadoriaus Romoje žmona, labai įdomiai pasakodavo apie savo gyvenimą. Prieš karą jai teko pažinoti Mussolini, net kortomis su juo lošusi. Įstrigo skaudūs jos prisiminimai apie ilgus tremties metus prie Ledinuotojo vandenyno.

Pas mus lankydavosi daug žmonių. Vienas iš tų, su kuriais artimai bičiuliavausi, – Adolfas Raulinaitis, apie dešimt metų kalėjęs lageriuose, bet nepalaužtas nei fiziškai, nei dvasiškai. Tai buvo šviesi, išmintinga, aukštos kultūros asmenybė. Vėliau jis tapo Liaudies universiteto Kultūros fakulteto dekanu, daug prisidėjo prie Trakų pilies atstatymo, be to, buvo aukštos klasės paleografas – senovinių lotyniškų, lenkiškų, vokiškų, rusiškų rankraščių šifravimo specialistas. Šis nepaprastai išsilavinęs žmogus nuolat viešėdavo mūsų namuose.

Ateidavo profesorė Vanda Zaborskaitė, pas kurią mes irgi dažnai svečiuodavomės, tekstologas Aleksandras Žirgulys, vertėjas Dominykas Urba, profesorius Henrikas Horodničius su žmona, o atkūrus nepriklausomybę – Jadvyga ir Adolfas Damušiai, Juozas ir Ona Girniai, kunigas Vaclovas Aliulis ir kiti.

Mūsų bute, ypač per mamos vardines, susirinkdavo 30–40 žmonių, ištiesdavom stalą, turėjom net specialų priedėlį prie jo. Ypatingu svečiu laikėme didžiulę visų

susirinkusiųjų pagarbą kėlusį profesorių Serają Chan Šapšalą, dvasininką, pasaulinio masto tiurkologą, orientalistą, karaimų tautinį ir religinį vadovą. Jis dirbo Mokslų akademijoje ir artimai draugavo su mano dėde Kaziu Šalkauskiu. Su profesorium Šapšalu bendravau iki pat jo mirties. Tai buvo nepaprastai gilios rytietiškos kultūros žmogus. Per karą jis kaip įmanydamas gelbėjo karaimus nuo nacių represijų. Įrodė, kad karaimai tiek antropologiškai, tiek etniškai, tiek pagal kalbą yra tiurkų giminės, o jų religija, nors turi šiek tiek bendro su judaizmu, bet jam netapati. Būdamas jau labai garbaus amžiaus, Šapšalas darė nepaprastą išpūdį savo išprusimu, intelektu. Ne veltui kadaise pats caras buvo išsiuntęs jį dirbti Persijos šacho vaikų auklėtoju. Tikslas, žinoma, buvo politinis – norėta suartinti Rusiją su Persija. Šapšalas praleido ten ne vienus metus.

Jūsų butą KGB tikriausiai laikė „liaudies priešų, buržuazinių nacionalistų, kapitalizmo pakalikų lizdu“ ir, be abejo, sekė. Ar toji „priežiūra“ labai slėgė?

Dar ir šiandien prisimenu, kaip mama uždėdavo ant telefono net tris pagalves, o šnekai pakrypus itin aštria politine tema, eidavom į kitą kambarį, sandariai uždarę duris, kad kagėbistai negirdėtų. Man, fizikui, tai atrodė juokinga, nes po 1960 m. jau buvo infraraudonieji lazerio spinduliai, reikėjo vieną iš jų tik nukreipti į langą ir viską lengvai iššifruoti. Neabejoju, kad buvome akylai stebimi. Juolab kad pas mus lankydavosi net partizanai. Vienas iš jų, padaręs man didžiulį išpūdį, buvo partizanų pasipriešinimo pirmaisiais pokario metais organizatorius generolas Vėtra – Jonas Noreika. Jis buvo artimas mūsų šeimos draugas, labai gerbė mano tėvą. Ir Štuthof lageryje jis elgėsi didvyriškai, ir Lietuvoje. Kai grįžo iš lagerio, buvo paimtas į sovietų kariuomenę, bet netrukus demobilizuotas, nes karas baigėsi. Mano dėdė Kazys, dirbęs MA bibliotekos juriskonsultu ir direktoriaus pavaduotoju ūkio reikalams, užleido jam juriskonsulto vietą – Noreika buvo baigęs ne tik karo mokyklą, bet ir teisės fakultetą. Dėdė vertino jį kaip vieną gabiausių savo studentų.

Likimas mane suvedė ir su lakūnu Viktoru Ašmensku, kuris kartu su generolu Vėtra buvo devynis mėnesius kankinamas saugumo rūsiuose, paskui devynerius metus kalėjo lageryje. Ašmenskas viską ištvėrė, neseniai šventėme jo šimtmetį. Nors tokio garbaus amžiaus, į iškilmes jis atėjo su lakūno uniforma ir visa atributika.

Užsukdavo pas mus beveik visi to meto disidentai, tarp jų – Nijolė Sadūnaitė, kunigas Alfonsas Svarinskas, daugelis iš Čarnekių giminės. Mielas ir dažnas mūsų svečias buvo kunigas Vasiliauskas, po žiaurios tremties į Rusijos anglies kasyklas, po priverstinio gyvenimo Latvijoje pagaliau sugrįžęs į Lietuvą. Nepaprastai tolerantiškas, draugiškas žmogus.

Diskutuodavome, šnekėdavomės įvairiausiomis temomis: apie kultūrą, istoriją, literatūrą, filosofiją ir, žinoma, apie politiką, sovietinės santvarkos absurdą.

Tad kaip jums pavyko išvengti arešto, tremties?

Manau, mūsų nesuėmė ir neišvežė todėl, kad vokiečių okupacijos metais dėdė Kazimieras nuo nacių gelbėjo žydus, o karui pasibaigus sovietų represinėse tarnybose jų dirbo nemažai. Mūsų name vokiečių laikais gyveno Vilniaus apskrities ar miesto, tiksliai nežinau, vienas iš viršininkų, rodos, Kovera. Jis turėjo lietuviškų pasų blankų ir

kartu su mano dėde vietoj žydiškų įrašydavo lietuviškas pavardes. Su tokiais dokumentais išsiųsdavo žydus į kaimą pas patikimus žmones. Šitaip juos išgelbėdavo, o tai, esu įsitikinęs, vėliau, jau rusų okupacijos metais, padėjo mūsų šeimai išvengti kalėjimo ir Sibiro.

Kaip manote, kodėl mūsų dienomis taip tolstama nuo Šalkauskio propaguočių dvasinių vertybių? Gal tapome visai nebeatsparūs pinigų, linksmybių kultui? Kodėl taip lengvai pasiduodame kai kurių politikų, žiniasklaidos manipuliacijoms? Ne jau iš tikrųjų dauguma lietuvių – mulkia, trokštantys, kaip teigia žiniasklaida, tik lėkštų, pigaus skonio TV laidų, skaitantys tik kriminalinius spaudos puslapius, kur aprašinėjami nužudymai, prievartavimai? Kaip jūs vertinate dabartinę mūsų visuomenę?

Daug esu galvojęs apie tai. Padariau aiškią išvadą: šiandien tiek visuomenė, tiek valdžia laikosi principo – jei būtų pinigų, viską išspręstume. Netiesa! Toks principinis ekonomizmas – nesąmonė! Aukso veršio garbinimas daro daug žalos, o jis, deja, labai įsigalėjęs. Dėl pinigų rezgamos intrigos, ieškoma kompromatų, atsiranda tarpusavio priešiškus. Piniguočiai dėl pavydo ir konkurencijos irgi susvetimėja. O tie, kurie vargsta skursdami, neturi nei noro, nei laiko žmoniškiems santykiams, rūpinasi, kad kaip nors pramistų. Nesveikos konkurencijos esama ir tarp partijų, ir partijų viduje.

Kitas skaudulys – moralės nuosmukis. Šis reiškinys turi gilesnes šaknis. Libertarizmas, t. y. kraštutinis liberalizmas, postuluoja absoliučią individo laisvę, o ji neleidžia jam išsipareigoti nei konstitucijai, nei religijai, nei šeimai, nei valstybei. Postmodernistinė libertarizmo filosofija sukelia visišką chaosą galvose. Ačiū Dievui, kraštutinių liberalų Lietuvoje dar nedaug, bet pasaulyje ši tendencija jau ryškėja. Ir mūsų šalyje bandoma propaguoti absoliučią individo laisvę. Iš to randasi godumas, smunka moralė. Pramogų industrija, popmenas gadina estetinį skonį. Menkėjant intelektui, visuomenė lengvai pasiduoda manipuliacijoms, visą informaciją ima iš televizijos, balsuoja už tuos, kurie dažniau pasimaivo ekrane. Televizijos sukvailinti žmonės lekia pirkti kuo daugiau daiktų, nori vis daugiau ir vis primityvesnių reikinių. Būtent tai neša pelną. O idealistas patriotas, tikras inteligentas – menkas vartotojas. Štai kodėl melagingai aiškinama, esą žiniasklaida tik pildo visuomenės norus, derinasi prie jos skonio.

Bet kodėl mūsų tautos šviesuomenė atrodo tarsi susigūžusi? Kodėl intelektualai nenubrėžia visuomenei šviesesnės perspektyvos, nesuteikia egzistencinės vilties? Aplink girdime tik vaitojimus, kad Lietuva – baisi šalis, kad čia gyvena vieni niekšai, sukčiai, savanaudžiai... Ar nepasigendate išmintingo, autoritetingo balso, kuris keltų tautos dvasią?

Šviesuomenė, intelektualai šiandien sudaro, deja, visiškai menką visuomenės dalį. Be to, nėra ryškių asmenybių. Jei atsirastų charizmatiškas žmogus, sugebantis patraukti mases, daug kas pasikeistų. Antai Brazauskas turėjo charizmą, gaila tik, kad jis vedė dviprasmišką politiką. Gerai prisimenu, kaip jis sakė: „Jeigu išeis iš Lietuvos tarybinė armija, kas gi mus tada gins?“ Bet nuo ko gi, jei ne nuo tos armijos, reikėjo ir reikia mus ginti?

Inteligentijos pesimizmas ir pasyvumas man nepriimtinas. Ji tikrai turėtų būti aktyvesnė. Intelektualai nieko nedaro, nes, matyt, yra įsitikinę, kad viskas nupirka ir nieko pakeisti neįmanoma. Tokias kalbas neretai girdžiu iš savo pažįstamų. Bet vis

délto ne viskas perkama ir parduodama. Pavyzdžiui, tokio entuziazmo ir pasiaukojimo, koks buvo 1989–1990–1991 m., nenupirksi už jokių pinigų.

Klausėte, kodėl žmonės dabar tokie susvetimėję, kodėl bendrumo jausmas, ypač tarp vyresnės kartos, baigia išnykti? Nežinau. Mūsų šeimoje ir tarp mūsų bičiulių susvetimėjimo niekada nebuvo. Po mamos mirties bendravimas kiek prigeso, nes išmirė jos karta, manoji jau irgi išeina. Bet aš su skautų sąjunga organizuoju pažintinius seminarus didelėms auditorijoms, rengiu diskusijas – siauresniame būrelyje nagrinėjame mokslinius, filosofinius klausimus. Tarp dalyvių dažnai būnu vyriausias, kiti – pradėdant nuo studentiško amžiaus. Svarbu pasiūlyti gerą temą, tada atsiras susidomėjimas ir užsimegs bendravimas. Susvetimėjimas išnyksta, kai žmonės remiasi bendromis vertybėmis, bendra pasaulėžiūra, kai juos sieja suvokimas to, kas blogo vyksta aplinkui, kokios grėsmės kyla tautai, valstybei, ir ieškoma būdų tam blogiui įveikti. Jei nieko nedarysime, abejingai plauksime pasroviui, mūsų tauta, valstybė tikrai atsidurs ant išnykimo slenksčio. Vis dėlto tikiu, kad išliksime, laikui bėgant, daugelis dalykų keisis į gerąją pusę. Kad žlugtų Sovietų Sąjunga, irgi niekas nebesitikėjo, tačiau šis stebuklas įvyko.

Kita vertus, yra daug nepaprastai šviesių, šaunių žmonių, kurie atkakliai siekia mokslo ar verslo aukštumų, rūpinasi ne tik asmeniniais, bet ir Lietuvos reikalais. Apie juos per mažai žinome, bet jūs tikriausiai dažnai susiduriate su tokiais?

Simfoninių koncertų salės būna pilnos, bažnyčios per sekmadienio mišias – taip pat. Ypač Vilniaus bernardinų bažnyčioje gausu jaunimo. Yra daug puikių jaunuolių, kurie nepaprastai išprusę, visapusiškai lavinasi. Teko bendrauti su Tarptautinių santykių instituto studentais, maloniai nustebino, kokie jie šviesuoliai. Kitas pavyzdys: Kovo 11-ąją mudu su žmona lankėmės jaunimo organizacijos „Pro Patria“ renginyje – susidarė įspūdis, kad tai graži užuomazga su puikia ateities perspektyva.

Esate sveiko gyvenimo būdo šalininkas: nevarojate alkoholio, nerūkote, iki šiol aktyviai dirbate protinį darbą, rašote straipsnius. Daug sportavote, o ir dabar kartais matau jus su kuprine ant pečių, su sportine apranga kažkur susiruošusį. Ką patartumėte kitiems, remdamasis savo patirtimi?

Dar prieš ketverius metus buriavau, slidinėjau, anksčiau laipiojau į kalnus. Atsisveikinti su jais mudu su žmona nukeliavome net į Norvegiją. Ilgai slidinėjau kalnų slidėmis Sapieginėje ir Karpatuose. Buriavau ir slidinėjau iki 77 m. amžiaus. Žaidžiau lauko tenisą. Apėjau pėsčiomis didžiąją dalį Lietuvos, rinkdamas tautosaką. Dar ir dabar pas mus į svečius ateina žmonių, su kuriais ne tik diskutuojame, bet ir padainuojame.

Jaunimui patariu aktyviai sportuoti, bet nepamiršti, kad būtina treniruoti ne tik raumenis, o ir smegenis. Kaip tą daryti? Paprasčiausias būdas – skaityti rimtas knygas. Tačiau ne formaliai, o mąstant, įsigilinant. Aš pirmiausia perbėgu akimis tekstą, kad nuspręščiau, ar verta tą knygą skaityti. Jei taip, tada skaitau atkreipdamas dėmesį į svarbiausius teiginius, juos pabraukdamas ar kitaip pažymėdamas.

Beje, turbūt nedaugelis žino, kad smegenų darbas gali padėti atlaikyti baisiausius kankinimus. Antai iškilus filosofas ir teologas profesorius Pranas Kuraitis patyrė

siaubingas kančias KGB kalėjimo rūsiuose, kur ištisus mėnesius buvo laikomas absoliučiai izoliuotas, visiškoje tamsoje. Anot psichologų, žmogus pajėgia tai išverti ilgiausiai savaitę. Tačiau kunigas Kuraitis, – jis man pats pasakojo, – užsibrėžė tikslą nepasiduoti. Kad neišprotėtų, kasdien mintyse visapusiškai gvildendavo kokį nors filosofijos klausimą. Tai padėjo jam atsilaikyti – liko gyvas ir sveiko proto.

Antras smegenų treniravimo būdas – sekti mokslo naujienas, bandyti jas perprasti. Aš informacijos semiuosi internete. Trečias metodas, neleidžiantis smegenims atbukti, – tai rašymas. Ką tik baigiau rašyti pradinę medžiagą amerikiečių rengiamam tinklalapiui, kuris bus skirtas mano tėvui, jo veikalams. Pasirengti turėjau visapusiškai, dar kartą gilinausi į jo mintis, į kai ką pažvelgiau kritiškai. O dabar rengiu straipsnį apie terminus, sąvokas ir jų vartojimą. Taigi, domiuosi ne vien fizika ir ne vien Stasio Šalkauskio filosofija (*smagiai juokiasi*).

Dėkoju už pokalbį.